

HELLENISMUS DEVRİ HAKKINDA

Dr. SUAT SİNANOĞLU

Klâsik Filoloji Doçenti

Hellenismus devrinin doğuşu ile meşgul olan bilginler bazı esasları tespit etmişlerdir: Hellenismus devri Büyük İskender'in ölümü ile başlar (M. ö. 323); fakat bu, Yunanlılığın kendi hudutlarını aşarak Yakın Doğuya yayılmasındaki sebep Makedonya kralının fetihleridir demek değildir. Umumiyetle kabul edilir ki Yunan kültürünün dış memleketlere tesiri çok daha evvel başlamıştır: Büyük İskender'in Hindistan'a kadar varan fetihleri bu yunanlılaşma *processus*'unu ancak hızlandırmıştır. Atina siyasî merkez olmaktan çıkınca, medeniyetin de merkezi olmaktan çıkmıştır. Medeniyet İskender'in fethettiği, generallerinin paylaştıkları ülkelere, İskenderiye'ye (Ptolemaios'lar), Antakya'ya (Seleukidler), Bergama'ya (Attalidler), Makedonya'ya (Antigonidler) taşınmıştır. O zaman tanınan bütün dünyayı, *oikoumene*'yi kaplıyan bu yeni medeniyetin esas vasıfları üniversal oluşu, yayılma ve yunanlaştırma kudretidir. Tabiatıyla Yunan kültürü barbar memleketlerin fethine çıkarken, kendi bünyesini fevkalâde çeşitli kılan bir çok farkları tasfiye etmek, yayıldığı dünyanın karşısına bir tek çehre ile çıkmak mecburiyetinde kalmıştır. Meselâ bir kültürün en mühim yayılma vasıtasını teşkil eden dilde birlik *κοινή διαλέκτος*'la temin edilmiştir. Bununla beraber şürde ananeye ve tekniğe hürmeten eski edebî lehçeler., İon., Dor, Aiol lehçeleri muhafaza edilmiştir. Bu kültür ve dil birliği Yunanistan'ın bir dereceye kadar da olsa eriştiği siyasî birlikle mümkün olmuştur. Ancak bu siyasî birlik *polis*'lerin ortadan kalkması pahasına elde edilmiştir: *polis* teşkilâtının Yunan ruhunun kendisine has vasıflarını teşekkül ettirmekte ne kadar mühim bir yer işgal ettiğini bilenler, siyasî bünyede meydana gelen böyle bir değişikliğin Yunanlının ahlâkî ve zihnî teşekkülünde de derin tesirler yapmış olacağını iyi anlarlar. Devlet işlerinden tamamen tecrit edilen vatandaşların kendi aile ve meslek hayatlarına dalmaları, kendi kendileri ile meşgul olmaları, kendi iç dünyalarına çekilmeleri gayet tabii idi. Cemiyetin bu yeni ihtiyaçlarına uygun olarak yeni felsefî cereyanlar da belirmiştir. Bunlar tabii gelişmelerini takip ederken, siyasî ve içtimaî hâdiselerin tesiri ile yeni bir istikamet, yeni bir hız almışlardır. Epikurosçular olsun, Stoacılar olsun, Skeptikler olsun, bütün bu yeni cereyanlar, hattâ Eflâtun'un kurduğu Akademia ile Aristoteles'in kurduğu Peripatos dahi yeni gelişmelerinde, ayrı ayrı şekillerde de olsa, hep aynı meselelerin halli ile meşgul olmuşlardır. Müşterek hedef hayatın ahlâkî tanzimi olmuştur: devlet işleri ile artık meşgul olmayan ferde yeni çalışma sahaları ve yeni tatmin olunma

vasıtaları temin edilmek istenmiştir. Felsefe, ilim, sanat yeni devrin düşünürlerinin meşgul oldukları ve kendilerini tamamiyle vakfettikleri sahalarda olmuştur.

Hellenismus devri sanat devri, yaratma devri olmaktan ziyade tetkik, ilim ve teknik devridir. Bir taraftan coğrafya, tabii ilimler, tıp, matematik, astronomi gelişirken, diğer taraftan dil ve edebiyat sahasında yeni yeni çalışmalara girilir. Bu devir filolojinin doğduğu, eski zamanı ilmi bir zihniyetle araştırma merakının uyandığı, klâsik metinlerin gözden geçirildiği, neşredildiği, tefsirleri, şerhleri yapıldığı bir devirdir. Belli başlı şahsiyetler aynı zamanda hem şair, hem de bilgindirler. İskenderiye'de kurulan büyük Kütüphane bu nevi çalışmaların en feyizli merkezi olmuştur: devrin en tanınmış üstadları kütüphanenin müdürlüğüne tayin edilmişlerdir.

İşte Hellenismus devrinin başlıca karakteristikleri aşağı yukarı bunlardır. Fakat Hellenismus devrini toptan kavrayabilmek için bence iki hakikatin kuvvetle belirtilmesi şarttır:

1. Hellenismus devri, klâsik Attik devirden başka olduğunu şuurla duymuş bir devirdir.
2. Böyle olmakla beraber, Hellenismus devri klâsik Attik kültürün gelişmesinin tabii neticesidir.

Bu iki fikri kısaca izah edelim: Yunan âlemi dediğimiz zaman çoğumuzda umumî bir intiba uyanır; fakat aslı aranacak olursa görülür ki, muayyen bir ana vasfın değişmeksizin Homeros'tan Bizans devrine kadar devam edegelmesine rağmen, Yunan âleminde birbirinden tamamen farklı birçok dünyalar belirir: Doğuda gelişen epik ruhlu İon kültürü, Batı yerleşmelerinde gelişen yepyeni realist ruhlu, retorik ve dialektik anası İon-Dor kültürü, Yunan yarımadasında ilk olarak yayılan geçmişe bağlı aristokrat ruhlu Dor kültürü ve nihayet Attikenin merkezi Atina'da gelişen ve insanlığın ölmez taraflarını ifade etmeye muvaffak olan Attik kültür bunların başlıcalarıdır. Her kültür, Homeros destanlarının temel olduğu zihin ve ahlâk teşekkülünün birer mahsulü olmakla beraber kendi hususî ruhunu kuvvetle belirtmeye muktedir büyük insanlar yetiştirmiştir: İon kültürü Homeros ve Hesiodos'la övünür; Batı kültürü Epikharmos'u, Stesikhos'u, Sophron'la Xenarkhos'u yetiştirmiştir; Yunan yarımadasındaki Dor kültürü en yüksek temsilcisi olarak Pindaros'u vermiştir; Atina yeni kültürünün başlangıcında Aiskhylos'u, en parlak devrinde Sophokles'i, Eflâton'u, Thukydidis'i yetiştirmiştir; Hellenismus'a yol açanlar arasında Euripides'le, Aristoteles'le övünmektedir.

Atina kültürüne maya olan unsurlar gözden geçirilecek olursa, görülür ki İon ırkına mensup Atinalıların terbiyesi VI. asrın sonuna kadar Homeros'a dayanıyordu. Fakat V. asırda tek mil Yunan âleminde İon kültürüne karşı beliren aksülamel, naturalist filozofların ve logografların temsil ettikleri kültüre karşı beliren cereyanlar gelişmeye en

müsaait yuvayı demokrat Atina'da bulmuşlardır. Bu yeni cereyanlara sofistlik adı verilir. Sofistlerin temsil ettiği bu cereyanın esas vasfı menfi olmaktır: sofistler, Batı Yunanlılığın en yüksek övünme vesilesini teşkil eden retorik ve dialektik sayesinde, yani düzgün, güzel söz söyleme sanatı ile muhakeme yürütme sonatı sayesinde eski inançları, eski telâkkileri şiddetle tenkit etmişler, o zamana kadar en büyük bir manevî dayanak olan mythos dünyasını temelinden sarsmışlardır. Sofistler, tabiatla değil insanla, yani cemiyetle, kanunlarla, devlet idaresi ile, ananelerle, âdetlerle meşgul olunmasını istiyorlardı. Fikir âleminde dinî, mistik görüşlere, mythos'un hakikat diye ortaya koyduğu hikâyelere yer verilmemesini, insanın kendi aklına güvenmesini, rehber olarak yalnız aklın tutulmasını istiyorlardı.

Attik kültürün en parlak devrini sanatta Sophokles, fikir âleminde Eflâtun temsil ederler: bu iki büyük insanın ruhu hâlâ destanın kahramanlık idealleri ile beslenen İon ruhudur. Sophokles sahneye koyduğu kahramanların çapında, şerefle yaşamak, şerefle ölmek düsturuna intihar etmek sureti ile sadık kalan Aias, düşmanını müdafaa eden Odysseus çapında, kanunların üstünde bulunan daha yüksek bir ahlâkî nizam uğrunda canını feda eden Antigone çapında, insan olmak gururunu, insan olmak azametini çektiği ıstırapların büyüklüğü nispetinde duyan Oidipus çapında bir insandır. Eflâtun hocası Sokrates'in mefhum araştırmalarını geliştirirken ve bugünkü fikrin temelini teşkil eden bazı hakikatlere erişirken dahi mythos'a baş vurmaya ihmal etmemiş, insanlara Olympos dağının zirvelerinde yaşayan tanrılarla boy ölçüşmenin yolunu değil, gök üstü âlemde var olan *idealar* katına yükselme yolunu göstermiştir. Sanatkâr da fikir adamı da tetkik sahalarını ve tetkik metodlarını sofistlere borçludurlar, fakat gönülleri hâlâ kahramanlık idealleri ve efsanenin güzelliği ile dolu gönüllerdir.

Ancak araştırma sahası ve araştırma metodu bu kadar realistken, bunların çok geçmeden ruha da tesir etmemelerine imkân yoktu. Nitekim daha V. asrın ikinci yarımında bu ruhun da değişmeye yüz tuttuğu görülür. Euripides'te artık ruh ta İon değildir, Euripides'in sahneye koyduğu kahramanlar ancak taşıdıkları isim bakımından mythos dünyasına mensupturlar: yoksa hisleri, düşünceleri, hareketleri, her şeyleri onların alelâde birer insan olduğunu gösterir. Medea'sını düşündüğümüz zaman, gözlerimizin önünde gururlu bir kıral kızı veya her şeye muktedir sihirbaz bir kadın değil, gurbette kocası tarafından terkedilen zavallı bir kadın belirir. Phaidra'ya acırız, fakat Phaidra üvey oğluna karşı duyduğu sevgiyi yenemiyen zavallı bir kadındır; babasının haksız bedduasına kurban giden günahsız Hippolytos bile onda bir nevi taassap şeklini alan o şeref duygusu yüzünden hiç bir cömert tarafı olmayı, kendi şerefinden başka bir şey düşünmiyen, anlayışsız bir delikanlıdır. Şu muhakkaktır ki Atina'lıları kahramanca düşüncelerden uzaklaştıran, onları günlük hayatın acı hakikati ile yüz

yüze getiren âmiller arasında Peloponnesos harbinin devamlı felâketleri mühim bir yer işgal eder.

IV. asrı heybeti ile kaplıyan Aristoteles sanat sahasında beliren bu durumun -hocası Eflâton'un derin tesirinden hiç bir zaman tamamen kurtulamadığı halde- fikir âleminde de belirmediğini ispat eder. Aristoteles'te, Eflâton'da olduğu gibi, sairane sezisleri yer verilmemiştir. Stageiros'lu Aristoteles, Atina'lı olmadığı için ve tahsili esnasında etrafında o havayı teneffüs etmediği için, Atina'nın büyüklüğünü temin etmiş olan mythos âlemi ile her türlü irtibatı kesmiştir: onunla felsefe, ilimler kendi hudutlarını tayin eder, gelişirken muayyen kaideler çerçevesi içinde gelişirler: Aristoteles büyük bir filozof ve bilginidir, fakat sadece kendi sahasının adamıdır.

İşte Aittik kültürün esasını teşkil eden bu İon diyeceğimiz ruh değiştiği içindir ki Hellenismus devri, bambaşka bir ruha sahip olduğu için kendisini önceki devrinden ayrı görmüştür; cemiyet durmadan gelişir, durmadan değişir, gün gelir yeni nesil, bambaşka bir terbiye aldığı için, bambaşka meselelerle karşı karşıya kaldığı için, başka türlü düşündüğü için, başka türlü hissettiği için geçmiş nesillerden kendisinin tamamen farklı olduğunu şuurla duyar.

Böylece, başlangıçta fikir âleminde yeni bir cereyan şeklinde beliren ve en mühim unsurlarını Batıdan alan sofistlik Atina halkını kazanmış, Atina sanatına, Atina sokak adamına hâkim olmuş, Atinalı'nın ruhunu değiştirmiş, onu bambaşka bir adam kılmıştır. Sofistiğin eski terbiyeye karşı kazandığı bu büyük zafer içtimai ve siyasi hadiselerin inkişafından çok faydalanmıştır. Neticede tarihte (Droysen'den itibaren) Hellenismus devri adı ile anılan devir belirmiştir. Bu devir, yukarıda söylendiği gibi, klâsik devirden çok başkadır ve bu başkalığı devrin kendisi şuurlu bir şekilde kavramıştır. Ancak aynı zamanda görüldüğü gibi, klâsik devrin tarihi gelişmesini tabii bir neticesidir.

Şu halde, medeniyet merkezi başka ülkelere taşınmış olmakla beraber, Atina Yunanlılığın manevî merkezi, bir nevi tahsil şehri olmakta devam etmeliydi. Netekim de öyle olmuştur: herşeyden evvel devrin büyük temsilcisi Kallimakhos'tan başka Aratos, Aitolia'lı Alexandros Atina'da Peripatos mektebinde yetişmişlerdir. Fakat Atina, Hellenismus devrinin en parlak asrını teşkil eden III. asırdan çok daha sonralara kadar, her okumuş Yunanlı'nın, her münevver Roma'lının ziyaret etmek zarureti duymuş bir tahsil merkezi olarak kalmıştır.

Neticede Hellenismus dünyası, eski dünyaya nazaran daha taze, daha hummalı, daha teknik, daha basitçe insanî bir medeniyet dünyasıdır. Daha realisttir belki; fakat bu realistik inkişaf etmeye vakit bulamadan, hiç olmazsa edebiyat sahasında, kitabî, bilgiç ruhun karşısında durmuştur. Bu hakikat yukarıda izaha çalışılan fikirlerin ışığı altında mütalâa edilirse, bunun başka türlü olamayacağı meydana çıkar: Hellenistik devir kendisini klâsik devirden çok başka hissetmeye baş-

layınca, eski devirlerin muazzam eserleri ile karşı karşıya kalmış, onları örnek tutmaktan, tesirleri altında kalmaktan kurtulamamıştır. Edebiyatta bu kitabî ruh Hellenismus'un başlıca vasıflarından biridir.

Önceki devirlerde Yunanlılar devirlerine en uygun edebî neveleri yaratmışlardı; Hellenismus devri de kendine uygun edebî neveleri en uygun bir şekilde inkişaf ettirmiştir. Ancak bu, uzun polemikler, uzun hesaplar, münakaşalar sonunda mümkün olmuştur. Şiirde Kallimakhos, ilk hellenistik şairlerin, başlıca Asklepiades'le Philetas'ın şiirlerinde görülen umumî temayüllerden, uzun bir destan yazarak devrinin Homeros'u olma kalkışan Rodos'lu Apollonios'la yaptığı şiddetli polemikten kendi tecrübelerinden ve bilgisinden istifade ederek zamanın şiir tekniğini kaideler halinde tespit etmiştir. Kallimakhos'a göre yeni devir ağır başlı ve uzun eserlerden hoşlanmaz: Μέγα βιβλίον, μέγα κακόν "büyük eser, büyük belâ,, sözü meşhurdur. Diğer bir sözü - Σικχαίνω πάντα τὰ δημόσια "Kalabalıklı ilgili her şeyden nefret ederim,, sözü - bu sözle birlikte - o devrin münevver muhitinin nasıl kapalı, kendine çekilmiş bir muhit olduğunu göstermiye kâfidir. Yeni devir, yeni meneniyetin kavradığı yeni milletler, zaten Atina'nın surlarını aşamamış olan o yüksek insanlık ideallerini tanımamışlardır. Kitabî, bilgiç ruhun edebiyatta hâkim olduğu bu devirde, gene bu devrin çocukları olmakla beraber, öbür şairler gibi kendi edebî hatıralarının ve bilgin mâlûmatlarının yükü altında ezilmeyip, gerçek şiirin menbalarını keşfetmiş olan ve bu sayede bu devir edebiyatında hususî bir yer işgal eden iki şairin (eidyllion şairi Syrakusai'li Theokritos'la epigram şairi Taras'lı Leonidas'ın, her ikisinin) batılı olması herhalde bir tesadüf eseri değildir: öyle anlaşılıyor ki, Atina'da sofistğin - teşekkülünde batılı unsurların mühim bir yer tuttuğu sofistğin - doğulu epik duyusu ortadan kaldırması ile kurulan bu daha basit ve daha realist kültüre karşı iki batılı şair yakınlık duymuşlar, ona kolayca intibak etmişlerdir; onlar bu kültürü Yunanistan'da ve Yakın Doğuda doğan ve büyüyen bütün o edip-şairlerden daha iyi tahlil etmek ve anlamak imkânını bulmuşlardır. Bundan başka, bu devrin nâdir kıymetli eserlerinden birinin de Herondas'ın *Mimiamb-lar'*ı olduğu unutulmamalıdır. Gerçi Herondas'ın batılı değil, Kos'lu (İstanköy'lü) olması muhtemeldir; fakat şairi olduğu nevi, Batı Yunanlığının Batıda meydana getirdiği ve geliştirdiği bir nevidir.